

Aldus Manutius och oktaverna, den praktiska pocketboken

Det var i april 1501 som Aldus Manutius i Venedig publicerade sin första ”pocketbok”, alltså en smidig volym i oktavformat, ca 17×10 cm. Eftersom alla i Uppsala bevarade exemplar är bundna, går det inte att exakt ange storleken före bokbindarens mer eller mindre hårdhänta beskarning av inlagan. Några få funna oskurna exemplar ger vid handen att Aldus, åtminstone efter en tids produktion, använde ett ark som var cirka 42×35 cm, dvs. något större än vår tids A3. Som bok betraktad innebar den en lätthanterlig volym att läsa inte bara vid ett skrivbord eller i en pulpet. Lika bra kunde man ta del av innehållet i en fönstersmyg, på en parkbänk, i en framvrickad gondol eller hästanspänd vagn. Aldus skriver själv senare 1501 i ett förord att han valt formatet för ökad läsarbekvämlighet (Juvenalis, A1v). Den litteratur Aldus på detta sätt kom att utge, bortåt trettio verk under hans livstid och flera därefter av hans efterföljare, var dock inte ren förströrelselitteratur. De var i stället klassiker avsedda för en bildad och hyggligt beläst köpkrets men kanske också för studenter och lärare vid universiteten. De med omsorg valda titlarna innebar också en ganska trygg försäljningsmöjlighet i de stora upplagorna på upp till 1000 exemplar. Pågående forskningsprojekt i England och Italien kommer att ge oss bättre upplysningar om handeln med böcker kring år 1500.

Förmodligen hade de tre första volymerna april till juli 1501 med texter av Vergilius, Horatius och Petrarca en mindre upplaga, eftersom de är mycket sällsynta i dagens biblioteksvärld. Kanske var det Aldus’ sätt att testa detta nya publicerings-

formats försäljningsframgångar, även om författarnamnen måste anses som dragplåster för de tilltänkta köparna. Den fjärde Aldinen däremot, Juvenalis’ och Persius’ *Satirer*, från augusti 1501 är med 138 kända exemplar inte ovanlig i nutida samlingar och är också den äldsta i Uppsala universitetsbibliotek. Av den fortsatta utgivningen före Aldus’ död har Uppsala hela sjutton av tjugotalet utgivna sådana verk, de tveklöst flesta i Sverige.

Utmärkande för dessa nätta aldiner, liksom för all Aldus’ utgivning också i större format, är den höga *innehållsmässiga och grafiska kvaliteten*. Valet av verk syftade till en breddad spridning av framstående litteratur på latin, grekiska och italienska. Genom den närmast vetenskapliga textkritiska rörelsen bland de lärda renässanshumanisterna, till vars krets Aldus hörde, gjordes stora ansträngningar att finna så säkra manuskriptförlagor som möjligt. Däremot avstod Aldus från att tynga verken med samtidens kommentarer och förklaringar. När det gällde arbetena på italienska av Petrarca och Dante finner vi en tidig ansträngning att skapa ett enhetligt italienskt skriftspråk på bekostnad av alla då rådande och ganska olikartade dialekter, vilket dock inte skulle fullbordas förrän i samband med Italiens enande 350 år senare.

Den mest påfallande grafiska nyheten i oktaverna var den *lutande kursivstilen*, som ansågs mera lättläst i den ganska lilla stilstorlek som var nödvändig för att rymma texten på de små sidorna och samtidigt ge både rejäla marginaler och tillräcklig luftighet för smidig läsbarhet.

Lutning gavs bara åt de gemena bokstäverna, medan versalerna behölls raka. Titelsidor med författare och verknamn liksom sidrubriker sattes alla i versaler för att ge visst eftertryck. Det är påtagligt att Aldus i dessa oktavformatsböcker inte använde olika typstorlekar utan tryckte allt i samma stilgrad.

I diktverken låter Aldus varje vers eller strof inledas med en versal en bit ute i vänstermarginalen och något skild från brödtextran som ett slags markering. För exempelvis Dantes terziner blir en sådan versal utrymmesbesparande i jämförelse med dagens bruk att lägga luft mellan de treradiga stroforna. Flera av de enskilda gemena bokstäverna är försedda med seriffer men inte lika fullständigt som i antikvastilarna. Möjligen inspirerades Aldus till lutningen av de grekiska stilsorter han utvecklat i samarbete med den skicklige stilskrivaren Francesco Griffo, som säkerligen skurit även kursivstilen. Som lätt inses hade Aldus' genomgående kursiv inget med det sentida bruket att använda den för ord som särskilt skall understrykas eller avviker från texten i övrigt.

För att underlätta studiet av de utgivna verken introducerades från 1508 som en tryckhistorisk nyhet *tryckt paginering* eller snarare foliering. Enstaka tidigare exempel finns hos andra tryckare, men här anas en enhetlighet som fick snar efterföljd. Siffrorna sattes alltså i början endast uppe till höger på bladets rectosida, vanligtvis således en löpande blad- och inte sidonummering.

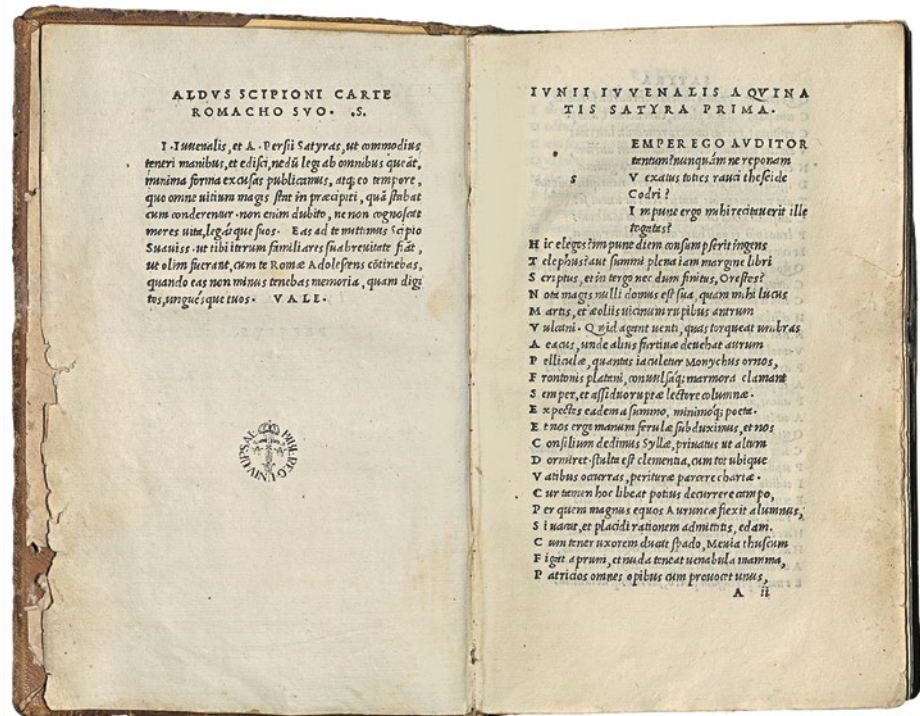
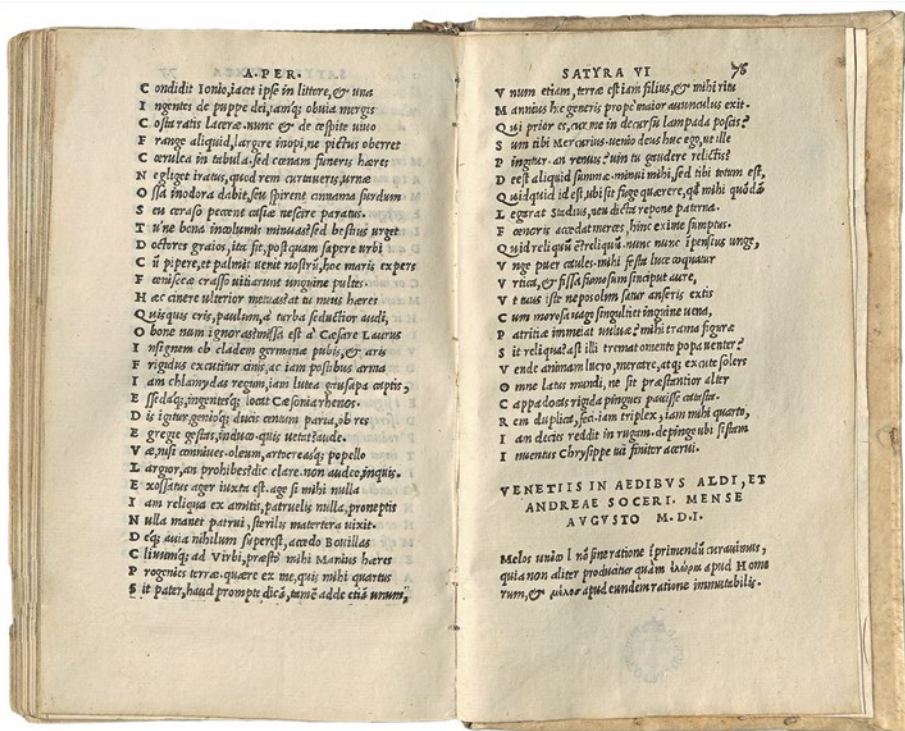
Den långt äldre traditionen med *arksignaturer* bibehöll Aldus, men de är inte i första hand avsedda för att läsaren lättare skall orientera sig i boken utan för en säker och rättsidig produktion och för en korrekt bokbindning. I Aldinerna syns arksignaturer i regel endast på de fyra första bladen, och efter en tid blir det vanligare med ett motsvarande arkregister i anslutning till den avslutande kolofonen, allt enligt äldre tradition. Ingen enhetlighet eller utveckling är synbar i valet av arksignaturernas form. Bruket av versaler och gemener växlar, men siffrorna är i regel romerska, mot slutet av perioden dock med enstaka fall av arabiska siffror. I en grekisk utgåva av Euripides (1503) används raka streck, som inte är direkt romerska siffror, tillsammans med grekiska versaler (så: Γ///). I ett senare grekiskt verk, (Pindaros, 1513), möter vi den mycket säregna arksig-

naturen arabisk siffra följt av romersk, exempelvis 2III. I vissa Aldiner förekommer *kustoder* i arksluten, men bruket är vacklande. Det kan tyckas förvånande att den noggranne Aldus lämnade arksignaturer och kustoder åt tryckeriföreståndaren i stället för att själv lägga fast en entydig praxis. Kanske ger det en ytterligare belysning av arbetsfördelningen mellan förlagsmannen och hans tryckeri.

Aldus Manutius' *boktryckarmärke* är välkänt. Ett stort ankare omslingras av en delfin, som i vissa fall ser närmast glatt leende ut, i andra med ett strängt rynkat öga. Det tidigaste boktryckarmärket anses vara infört som sista sida i en av varianterna av Danteutgåvan från augusti 1502. Ankaret med delfin uppträder i ett antal olika utföranden, ibland med Aldus' namn i skilda former på ömse sidor om ankarläggen. Boktryckarmärken hade visserligen stundom förekommit ända från 1450-talets inledningsskede, men Aldus' märke kom snart att förknippas med hög kvalitet och blev nästan som ett allmänt bevis på god utgivning. Symbolen är mångtydig och känd sedan romersk kejsartid. I tidig kristen tradition står ankaret och delfinen för hopp och tro, eljest mera generellt för stabilitet och snabbhet eller fasthet och skönhet.

Handmålade *dekorationer* av exemplaren i form av inledande helsidesillustrationer förekom bland sålda Aldiner, och i regel gjordes plats för en inledande anfang på sedvanligt sätt med tryckningen av en minimal bokstav i ett större utsparat utrymme. Uppsala äger inget så elegant illustrerat exemplar, men de är inte okända i kontinentala samlingar koncentrerade på bokliga dyrbarheter, där man även kan finna enstaka verk tryckta på pergament. Den främsta med Aldusverk är Spencersamlingen, hopbragt av andre earlen på Althorp kring år 1800 och numera i John Rylandsbiblioteket vid universitet i Manchester.

En kommentar till det i verken angivna tryckåret är på plats. I 1500-talets Venedig räknades årsskiftet först den 1 mars. Det innebär i sin tur att böcker tryckta i januari och februari enligt vårt synsätt rätteligen hör till året efter det i kolofonen angivna. Januari och februari 1501 enligt venetiansk tideräkning följer alltså direkt på december 1501. Jag har anmärkt det enligt följande exempel: februari 1503/04.

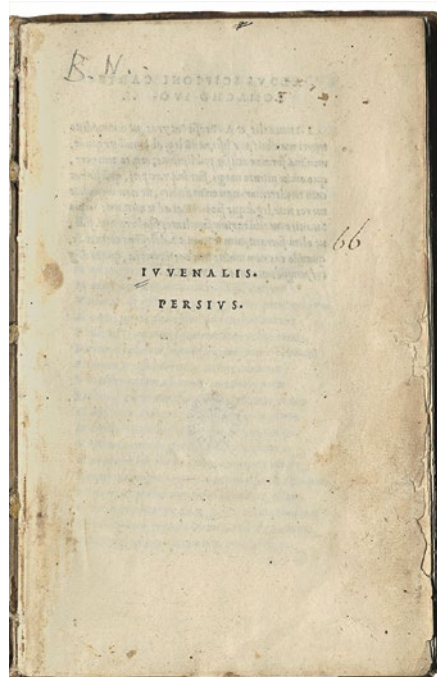
Juvenalis, Decimus Junius & Persius Flaccus, Aulus. Satirae (1501).

Uppsalaoktavernas proveniens och bokband

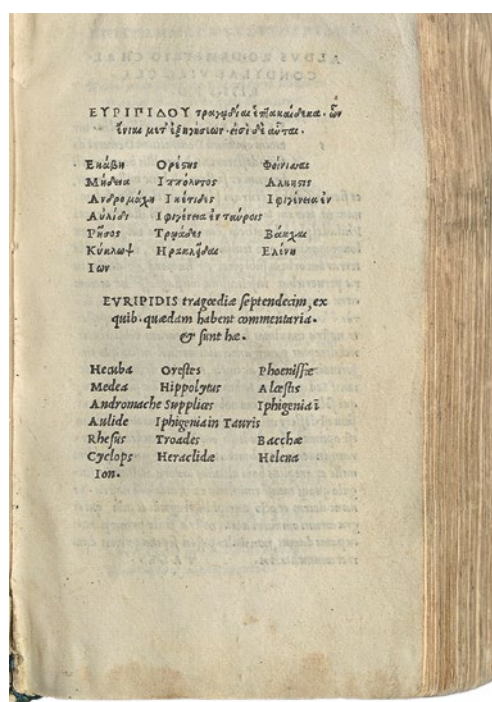
I Uppsala universitetsbibliotek finns 18 oktaver med tryckår 1501–1515, Aldus Manutius' dödsår. Utgivning fortsatte därefter i god takt, och Uppsala har även av dem, men årets femhundraårsminne är ägnat upphovsmannen själv och så även denna översikt. En av dessa arton, Juvenalis 1501, är en ofullständig duplett. – Två allmänna frågor står i centrum för varje bokhistoriker: proveniens och banden.

Inget tyder på att någon av Aldusoktaverna infogats i Uppsalasamlingen genom ett aktivt inköp från bibliotekets sida. Medel för direkta bokinköp var fram till 1800-talets mitt mycket snålt anslagna, och biblioteket var starkt beroende av donationer och liknande anvisningar för beståndsökningen. Efter att Pehr Fabian Aurivillius hade avslutat det stora katalogarbetet med samlingen som den gestaltade sig 1796, anmärktes ofta på pärmens insida "B.N." som skall uttydas *Bibliotheca nova*. Det innebär alltså att boken tillförts efter 1796, men en prydlig accessionskatalog kom att föras först mot slutet av 1800-talet. Som för en mycket stor andel av Uppsalas äldre tryck kan man alltså bara konstatera om boken förvärvats före eller efter 1796, vilket alltså inte säger mycket för den ivrige proveniensforskaren, om tidigare ägare inte satt sitt namn i boken. Denna okunskap rörande äldre ägare gäller för sex av de 18 exemplaren: Juvenalis och Persius, *Satyrae* (augusti 1501), Dante, *Divina commedia* (augusti 1502), Augurelli, *Carmina* (april 1505) utan ens det föga klarläggande "B.N." angivet och således troligen införd i samlingen i slutet av 1800-talet, Pindaros, *Opera* (januari 1513/14), Strozzi, [*Dikter*] av far och son (två kolofoner, utan månad 1513 och januari 1513/14) och Carus, *De rerum naturae* (januari 1515/16, alltså förmodligen efter Aldus' död men på grund av oklarheten likväl med i denna genomgång).

En mycket framstående samlare, som på olika sätt kraftigt berikade universitetsbiblioteket på 1600-talet, var riks- och universitetskanslern Magnus Gabriel De la Gardie. Som så mycket annat av hans en gång väldiga förmögenhet blev också hans bibliotek offer för Karl XI:s reduktion, men den gamle kanslern utverkade kungens beslut att böckerna efter hans död skulle tillfalla universitetsbiblioteket. De la Gardie hade fyra Aldiner:

Satirae (1501). Med anmärkning "B.N.".

Euripides tragoediae septendecim (1503).

Lucanus, *Pharsalia* eller *Bellum civile* (april 1502), Statius, *Sylvae* m. fl. (augusti och november 1502), Euripides, *Tragedier* (februari 1503/04) och Plinius d.y., *Epistolae* m. fl. historiska verk (november 1508); sistnämnda ingick i det av De la Gardie på 1650-talet inköpta biblioteket efter den danske storsamlaren Stephen Hansen Stephanius.

Vardera två Aldiner ägdes tidigare av följande.

Carl Aurivillius, Uppsalaprofessor i orientalska språk på 1700-talet och far till den store biblioteksmannen: Martialis, *Epigrammata* (december 1501). Med den är sammanbunden Juvenalis, *Satyrae* (augusti 1501), som saknar den avslutande Persiusdelen, En inte närmare identifierad ägare Fougat är tidigare inskriven i boken.

Carl Gustaf von Brinkman, poet, diplomat och biblioteksgynnare under tidigt 1800-tal: Pontano, *Opera* (2 av rätteligen 3 delar sammanbundna, varav den första 1513 utan månad, motsvarande 1505 års Aldusutgåva, och den tredje februari 1518/19 och alltså efter Aldus' död; mellandelen juni 1518 saknas) samt Petrarca, *Sonetti e canzone*, andra Aldusupplagan (augusti 1514).

På 1900-talet köpte språkforskaren Olof Östergren två Aldusoktaver, som överlämnades till biblioteket 1955: Pontano, *Opera* (augusti 1505) och Cicero, *Epistolae ad Atticum* m. fl. (juni 1513), båda tidigare ägda av hittills endast till namnet identifierade engelska samlare.

Två Aldiner med enstaka ägare är identifierade:

Belisario Bulgarini (1539–1620), en lärd Dante-kännare från Siena: Valerius Maximus, *Dictorum et factorum memorabilium* (oktober 1502); hur den letat sig från Siena till Uppsala kan inte utläsas av boken.

Jesuitkollegiet i Poznań: Catullus, Tibullus och Propertius, *Dikter* (januari 1502/03), således ett krigsbyte som tillfallit Claes Rålamb, vars bibliotek likt De la Gardies reducerades av Karl XI och tillföll Uppsala universitetsbibliotek.

Om *bokbanden* måste jag här fatta mig kort. Ett par av dem är prydliga läderband med dekor av 1500- eller 1600-talsutseende. De flesta är enkla pergamentband som kan vara tillkomna redan på 1500-talet men lika gärna avsevärt senare. Inga av dessa äldre band har träpärm, vilket överensstämmer med förläggarens bekvämlighetsideal. Några av oktaverna är bundna på sent 1700-tal eller ännu senare. Till spekulationerna huruvida

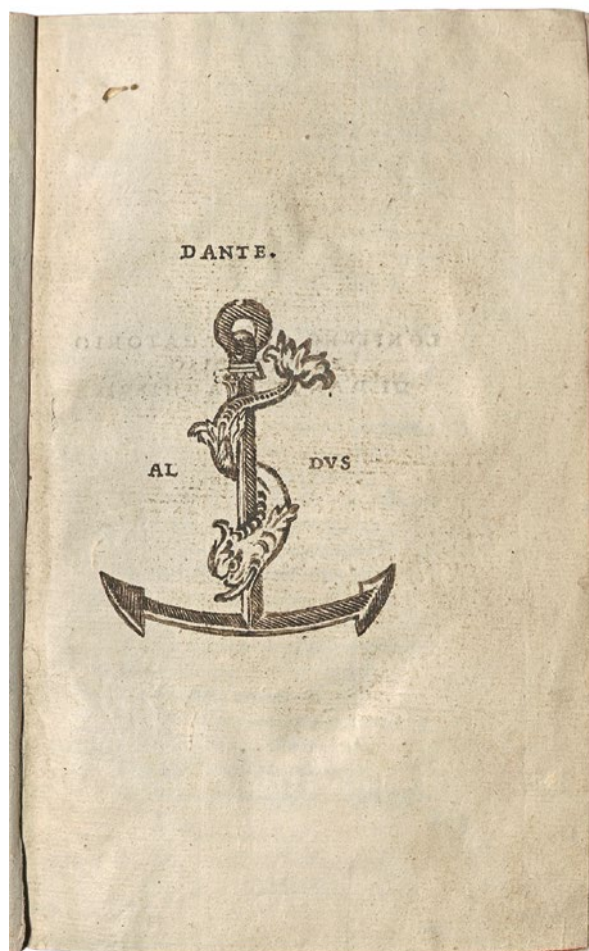
Aldus själv hade en verkstad för leverans av ”förlagsband”, kan Uppsalasamlingen inte bidra med något som verkar Venedig strax efter sekelskiftet 1500.

Två bibliografiskt kluriga Uppsalaoktaver,
Juvenalis 1501 och Dante 1502

Alla som sysslar närmare med äldre tryck önskar säkert att i de samlingar han eller hon ansvarar för någon gång finna ett unikt eller synnerligen sällsynt objekt. Förhoppningen är i regel, som vi snart skall se, alldeles fåfång. Denna önskan är dessutom metodologiskt den sämsta vägen att snabbt finna ett tillfredsställande svar, när man möts av bibliografiskt kluriga bokexemplar som inte riktigt stämmer överens med de tillgängliga beläggen. Två aldiner i Uppsala är sådana.

Den första är Juvenalis' och Persius' *Satirer*, som alltså är Uppsalas äldsta Aldusoktav och enligt avslutande kolofon efter Persiusdelen tryckt i augusti 1501. Efter Juvenalisdelen finns också en kolofon men utan datering. Jag nämnde tidigare att Uppsala har två exemplar, den ena dock med Persiusdelen kasserad. Men det finns också ett tredje exemplar med båda författarnas verk och likaledes i kolofonen daterat augusti 1501. De ser i förstone likadana ut, men några viktiga detaljer skiljer dem åt. Den enkla titeln med endast författarnamnen ser likadan ut, men i detta Uppsalas tredje exemplar har ett stort boktryckarmärke fästs under namnen. Redan detta väcker misstanke, eftersom Aldus skall ha börjat användandet först året efter. I kolofonen är också vid sidan av Aldus' namn tillagt hans svärfar Andreas': *Venetii in aedibus Aldi, et Andreae Soceri mense Augusto MDI*. Detta är klart mystiskt, eftersom Aldus 1501 ännu inte var gift med Andrea d'Asolas dotter och alltså inte kunde ha honom till svärfar. Arkfördelningen är enahanda och betecknade med versaler A–H för Juvenalis och gemena a–b för den mycket kortare Persius, men siffrorna i arksignaturerna har bytts från 1501 års romerska mot arabiska. Ytterligare en förbättring ligger i att detta exemplar har tryckt foliering, låt vara på slutet något felaktig. Dessutom har arkkustoder införts.

För den bibliografiska forskningen är detta verk välkänt. Det rör sig om en andra upplaga, tillkommen troligen 1517 när verksamheten led-

Dante Alighieri,
Le terze rime (1502).

des av den bortgångne Aldus' sväger. Boken finns bevarad i många exemplar i ett sjuttioal bibliotek, dock färre än den ursprungliga 1501 års upplaga. Skälet till att man inte ändrade tryckåret i den nya kolofonen är öppet för spekulationer, men vi måste alltså konstatera att det rör sig om en förfalskning som kanske var gjord för att ge intryck av bibehållen kvalitet. Den får också ses i ljuset av att det i mellantiden från Lyon utgått inte mindre än fyra pirattryck av Juvenalis, förmodligen framställda av Baldassarre Gabiano, som alltså gjorde mycket likartade böcker som aldinerna men för säkerhets skull inte satte ut vare sig sitt eller Aldus' namn som tryckare. Gabiano tryckte flera andra pirataldiner, bland andra den Danteutgåva som jag strax skall be-

handla och som pirattrycktes i själva Venedig. (Jag är den framstående Juvenalisbibliografen David Shaw, tidigare *Secretary* i CERL, stort tack skyldig för upplysningar rörande de olika Juvenalisutgåvorna.)

Konstigheten med denna Uppsalas tredje Juvenalisaldin var alltså i sig lättlost för den som gått den rätta vägen och blickat framåt i Aldus' utgivningshistoria. Dock säger den också något om det tidiga 1500-talets utgivningsförhållanden, där just Aldus' införande av det prydliga oktavformatet och den lättlästa kursiven snabbt spred sig över Europa och efterapades friskt trots stränga påpekanden om upphovsmannens privilegium. I Ciceroutgåvan juni 1513 hotas till råga på allt med bannlysning av den som bryter mot det påvlige

ensamrättprivilegiet för Aldus. Veterligen fanns små eller inga möjligheter att upprätthålla och framgångsrikt hävda skyddet mot utomlands tillverkade pirattruck. Internationella överenskommelser om copyright kom först på 1800-talet.

Den andra aldin i Uppsala med märkliga drag är Aldus' första utgåva av Dantes *Divina Commedia*, enligt kolofonen tryckt i augusti 1502. Titelsidan uppvisar nämligen bara författarnamnet Dante, här som eljest i oktaverna tryckt i versaler, och under det ett stort boktryckarmärke. Litteraturen brukar hänvisa till att det var i just detta verk som Aldus första gången använde sitt delfinomslingrade ankare, men boktryckarmärket skall i så fall vara tryckt på sidan 488, den allra sista och som de övriga opaginerad. På Uppsalaexemplaret finns inget märke där. Titelsidan skall normalt ha inte bara författarnamnet utan även titeln: *Le terze rime / di Dante* och alltså inget boktryckarmärke. Sidan två överensstämmer med andra exemplar och har texten: *Lo'onferno e'l purgatorio / e'l paradiso / di Dante Alaghieri*. De följande två arken har tryckt foliering som saknas i den fortsatta boken. En ytterligare knepighet är att någon klistrat in ett extra blad (fol. 8) med marginalanteckningar. Det bladet saknar tryckt foliering och innehåller dessutom en kustod, som saknas i det till arket hörande blad 8 (a^{8v}).

Min första förhoppning, när jag i början av min tid på universitetsbiblioteket i slutet av 1990-talet första gången kom att se denna Dantaldin och dess märkliga detaljer, var alltså att vi här hade ett unikt exemplar. Jag anade troskyldigt, att det rörde sig om experiment i Aldus' verkstad med att lägga in det praktfulla boktryckarmärket och att börja paginera sidorna. Som en sådan märkvärdighet visade jag glatt upp boken för besökare, men jag kan inte minnas att någon betraktade det i sig oansenliga lilla objektet med större intresse. Inte heller dess enkla halvläderband från sent 1700-tal väcker spontan beundran.

Inför vårt minnesfirande insåg jag att jag nog måste gå en smula djupare i den aldinska bibliografilitteraturen. Jag fann då att man räknar fem olika varianter av denna Aldus' första Danteutgåva. Den kanske viktigaste skillnaden är att vissa har boktryckarmärke, andra inte. Finns det, så står det alltid sist i boken och inte som i Uppsala först. I några exemplar har tryckaren på sida 2 ändrat Dante Alaghieri till det korrekta

Alighieri. I andra fall anmärks som en variant det något kryptiska att första eller de två första arken bytts ut. Det kunde ju vara en förklaring till Uppsalaexemplarets utseende, men det tog inte hänsyn till förekomsten av ett boktryckarmärke på titelsidan.

Jag hade inte tillgång till ett andra exemplar av Dante 1502 eller senare Aldusutgåvor än Uppsalas, men olikheterna mellan det inklistrade blad 8 och samma blad i det första inbundna arket gjorde att jag via internet undersökte hur möjligen den andra Aldusupplagan 1515 av Dante ser ut. Bibliografiskt kan genast konstateras att den har en helt annan titelsida med en lång förklaring att det nu i boken finns en bild eller karta över helvetet enligt Dantes beskrivning: *Dante col sito, et forma dell'inferno tratta dalla istessa descriptione del poeta*. Under denna utvidgade titel sitter ett stort boktryckarmärke. Härpå följer två sidor dedikationer och en blank sida i eget tvåbladigt ark. Men på nästa ark, sida 5, finner man exakt den titelsida som finns i Uppsalaexemplaret: endast författarnamnet "Dante" och boktryckarmärket.

Så enkel var alltså förklaringen. Senast när boken bands på 1700-talet hade ägaren tillgång till både 1502 års och 1515 års upplagor. Av någon anledning kasserades de två första arken i 1502 års – kanske hade de defekter eller var klottrade i som det inklistrade blad 8 som alltså är från 1502 – och byttes mot 1515 års två första ark, samtidigt som ägaren avstod att ta med det fyrsidiga ark som rätteligen skall inleda 1515 års upplaga. Dess hänvisning till helveteskartan hade dessutom varit konstig, eftersom den inte finns med i Uppsalaexemplaret, som alltså från och med tredje arket är en av 1502 års varianter.

En sådan hopfogning av olika utgåvor till en ny helhet skapar inte ett unikt verk. Åtgärden är heller inte möjlig att förklara på ett entydigt sätt. Skälen kan ha varit många, men viljan att ge intryck av Aldus' *editio princeps* av Dante har säkert spelat roll. Tyvärr finns, som angetts inledningsvis, inga spår av beläggbar proveniens annat än att boken infogats i Uppsalasamlingarna efter 1796 och före de noggranna accessionskatalogerna från senare 1800-tal. Marginalanteckningarna på blad 8 innehåller inga namnuppgifter. Men till skillnad från Juvenaliseditionerna har i vart fall inte tryckeriet självt velat göra boken äldre

eller märkligare än den faktiskt är. Det är en ägare i förgången tid, som med hjälp av en god bokbindare satt myror i huvudet på en förgäves unikatsökande bibliotekschef.

Fortsatt pocketboksutgivning

Det smidigt tillgängliga format som Aldus Manutius introducerade 1501 för sina klassikerutgåvor fick inte bara efterföljare i piratutgivning. Köpstarka och bildningstörstande tillfredsställdes från många europeiska tryckerier och förläggare med nederländska Elzevier på 1600-talet bland de mera kända. Med maskinpressens införande under 1800-talet och billigt men dåligt cellulosapapper fick även vad vi i dag betraktar som skräplitteratur i litet format stor spridning. En markant kvalitetshöjning för massutgivning i pocketformat gjordes 1935, när engelska Penguin började sin produktion. I Sverige skapade Bonniers förlag två pocketserier med namn som ger omedelbar anknytning till Aldus Manutius, *Aldusserien* 1957 för populärvetenskap och *Delfnserien* 1960 för skönlitteratur. De har visserligen numera upphört, men den venetianska Aldustraditionen att utge högkvalitativa verk i praktiskt hanterbar och föga påkostad form lever gott efter 500 år.

LITTERATUR OM ALDUS MANUTIUS

Aldo Manuzio tipografo 1494–1515; Firenze, *Biblioteca Medicea Laurenziana*, 17 giugno–30 luglio 1994: *Catalogo a cura di Luciana Bigliuzzi* ... Florens 1994.

Barolini, Helen. *Aldus and His Dream Book*. New York 1992.

Fletcher, H. George. In *Praise of Aldus Manutius: A Quincentenary Exhibition*. Los Angeles 1995.

Godwin, Joscelyn (red.). Francesco Colonna, *Hypnerotomachia Poliphili: The Strife of Love in a Dream*. New York 1999.

Consortium of Research Libraries (CERL). *Manutius Network* 2015–2016. www.cerl.org/collaboration/manutius_network_2015/main

Im Zeichen von Anker und Delphin: die Aldinen-Sammlung der Staatbibliothek zu Berlin. Leipzig 2005.

Nordqvist, Nils. *Berömda boktryckare [samlings 1]*. Bokvännens bibliotek, 20. Stockholm 1954.

Renouard, Antoine-Augustin. *A Bibliographical Sketch of the Aldine Press at Venice*, 1–3. Redigerad av Edmund Goldsmid. Edinburgh 1887.

Schück, Julius. *Aldus Manutius und seine Zeitgenossen in Italien und Deutschland*. Berlin 1862.

Zeidberg, David S. (red.). *Aldus Manutius and Renaissance Culture: Essays in Memory of Franklin D. Murphy*. Florens 1998.

4. Aristoteles, *Organon* (1495).

20. Marcus Valerius Martialis, *Epigrammata* (1501).

ALDUS I UPPSALA

Böcker tryckta 1494–1515 av Aldus Manutius
i Uppsala universitetsbiblioteks samlingar

1495–1496

- 1 Laskaris, Konstantin. Ἐρωτήματα. *Erotemata cum interpretatione latina* m.fl. verk av andra författare. Venedig: Manuzio, [28 febr. 1495] 8 mars 1495. 4:o.
- 2 Theokritos. Εἰδύλλια. *Eclogae triginta*. Hesiodos, m.fl. verk av andra författare. Venedig: Manuzio, febr. 1495/96. 2:o.
- 3 Theodoros Gaza. Γραμματικὴ εἰσαγωγή. *Introductivae grammatices libri quator ...* m.fl. verk av andra författare. Venedig: Manuzio, 25 dec. 1495. 2:o.
- 4 Aristoteles. Εἰς ὄργανον. *Organon*. [Opera] Vol. I. Venedig: Manuzio, 1 nov. 1495. 2:o.
- 5 Thesaurus. Θησαυρὸς κέρας Ἀμαλθείας, καὶ κῆποι Ἀδώνιδος. *Thesaurus Cornucopiae*. Venedig: Manuzio, aug. 1496. 2:o.

1497

- 6 Aristoteles. Περὶ ζώων ἱστορίας [Opera] Vol. 2. Venedig: Manuzio, febr. 1497. 2:o.
- 7 Aristoteles. Φυσικὴ ἀκροάσις [Opera] Vol. 3. Venedig: Manuzio, jan. 1497. 2:o.
- 8 Aristoteles. *Opera, graece*. Vol. 4:1. Venedig: Manuzio, 1 jun. 1497. 2:o.
- 9 Aristoteles. *Opera, graece*. Vol. 4:2. Venedig: Manuzio, 1 jun. 1497. 2:o.
- 10 Iamblichos. *De mysteriis Aegyptiorum, Chaldaeorum, Assyriorum et alia opuscula* m.fl. verk av andra författare. Venedig: Manuzio, sept. 1497. 2:o.

1498

- 11 Aristofanes. Κωμωδία ἐννέα. *Comoedia novem*. Venedig: Manuzio, [15 jul.] 1498. 2:o.
- 12 Aristoteles. Ἠθικὰ Νικομαχεῖα [Opera] Vol. 5. Venedig: Manuzio, jun. 1498. 2:o.
- 13 Politianus. *Omnia opera*. Venedig: Manuzio, jul. 1498. 2:o.

1499

- 14 Epistolae. Ἐπιστολαὶ διαφόρων φιλοσόφων

ῥητόρων σοφιστῶν. *Epistolae diversorum philosophorum ...* P. 1–2. Venedig: Manuzio, mars 1499. 8:o.

- 15 Firmicus Maternus. *Astronomicorum libri octo integri ...* m.fl. verk av andra författare. Manilius, Marcus. Aratus. Proklos. Venedig: Manuzio, jun., okt. 1499. 2:o.
- 16 Dioskorides, Pedakios. περὶ ὕλης ἰατρικῆς. *De materia medica*. Venedig: Manuzio, jul. 1499. 2:o.
- 17 Katarina av Siena. *Epistole devotissime de Sancta Catharina da Siena*. Venedig: Manuzio, 15 sept., 1500. 2:o.

1501

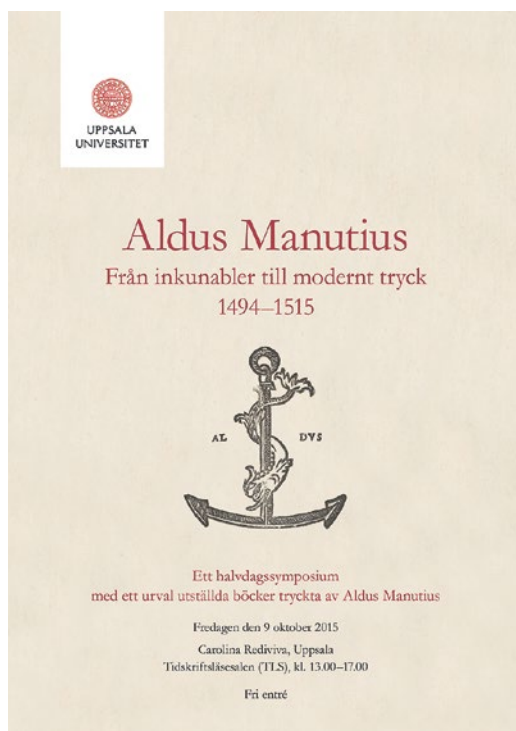
- 18 Filostratos, Flavios. *De vita Apollonii Tyanei libri octo*. Grek. o. lat. Eusebios av Caesarea. *Contra Hieroclem ...* Grek. o. lat. Venedig: Manuzio, mars 1501, febr. 1502. 2:o.
- 19 Juvenalis, Decimus Junius & Persius Flaccus, Aulus. *Satirae*. Venedig: Manuzio, aug. 1501. 8:o.
- 20 Martialis, Marcus Valerius. *Epigrammata*. Venedig: Manuzio, dec. 1501. 8:o.

1502

- 21 Catullus, Caius Valerius. *Catullus. Tibullus. Propertius*. [Carmina. Elegiae.] Venedig: Manuzio, jan. 1502/03. 8:o.
- 22 Stephanos Byzantios. περὶ πόλεων. *De uribus*. Venedig: Manuzio, jan. 1502. 2:o.
- 23 Lucanus, Marcus Annaeus. *Pharsalia*. Venedig: Manuzio, apr. 1502. 8:o.
- 24 Polydeukes, Ioulios. Ὀνομαστικὸν. *Onomasticon*. Venedig: Manuzio, apr. 1502. 2:o.
- 25 Thukydides. Συγγραφή. *Opera*. Venedig: Manuzio, maj 1502. 2:o.
- 26 Dante Alighieri. *Le terze rime*. Venedig: Manuzio, aug. 1502. 8:o.
- 27 Statius, Publius Papinius. *Silvarum libri quinque. Thebaidos libri duodecim. Achilleidos libri duo*. Venedig: Manuzio, aug., nov. 1502. 8:o.
- 28 Herodotos. Λόγοι ἐννέα. *Heroditi Libri novem quibus musarum indita sunt nomina*. Venedig: Manuzio sept. 1502. 2:o.
- 29 Valerius Maximus (ca. 20 f. Kr.–ca. 50 e. Kr.).

- Dictorum et factorum memorabilium libri novem.* Venedig: Manuzio, okt. 1502. 8:o.
- 1503–1504
- 30 Euripides. Εὐρίπιδου τραγωδίαί ἑπτακαίδεκα. ὧν ἓναι μετ' ἐξηγήσεων. εἰσὶ δὲ αὐταί... *Euripides tragoediae septendecim.* Venedig: Manuzio, febr. 1503. 8:o.
- 31 Bessarion, Basilios. *In calumniatorem Platonis libri quatuor...* Venedig: Manuzio, jul. 1503. 2:o.
- 32 Herodianos. *A Marci principatu historiae.* [Venedig: Manuzio, okt. 1503]. 2:o.
- 33 [Thukydides]. *Scholia palatia. Enarratiunculae antiquae et perbreves in totum Thucydidem ...* Venedig: Manuzio, Neacademia, 1503. 2:o.
- 34 Xenofon. Ξενοφῶντος παραλειπόμενα, ἄπερ καὶ ἑλληνικὰ ἐκάλεσε. *Omissa: quae & graeca gesta appellantur* m.fl. verk av andra författare. Venedig: Manuzio Neacademia, okt. 1503. 2:o.
- 35 Aristoteles. *De natura animalium. De partibus animalium. De generatione animalium.* Theophrastos. *De historia plantarum. De causis plantarum.* Aristoteles. *Problemata.* Aphrodisiensis, Alexander. *Problemata.* Venedig: Manuzio, maj 1503, mars 1504. 2:o.
- 36 Demosthenes. Λόγοι. *Orationes duae & sexaginta.* Venedig: Manuzio, 1504. 2:o.
- 37 Gregorios av Nazianzoz. [Poetae christiani veteres] Venedig: Manuzio, jun. 1504. 4:o.
- 1505
- 38 Augurelli, Giovanni Aurelio. *Carmina.* Venedig: Manuzio, apr. 1505. 8:o.
- 39 Pontano, Giovanni. *Opera.* Venedig: Manuzio & Torresani, aug. 1505. 8:o.
- 40 Aisopos. *Fabellae cum interpretatione latina.* Venedig: Manuzio, okt. 1505. 2:o.
- 1508
- 41 Plinius, Caecilius Secundus Caius. *Epistolarum libri decem.* Venedig: Manuzio & Torresani, nov. 1508. 8:o.
- 1509
- 42 *Rhetores graeci.* Venedig: Manuzio, nov. 1508, maj 1509. 2:o.
- 1512
- 43 Laskaris, Konstantin. *De octo partibus orationis Lib. I* m.fl. verk av andra författare. Venedig: Manuzio, okt. 1512. 4:o.
- 1513
- 44 Pindaros. Πίνδαρου Ολύμπια. Πύθια. Νέμεα. Ισθμια. *Olympia. Pythia. Nemea. Isthmia ...* Venedig: Manuzio & Torresani, jan. 1513/14. 8:o.
- 45 Strozzi, Tito Vespasiano. *Strozzi poetae pater et filius.* [Carmina] Venedig: Manuzio & Torresani, [jan.?] 1513. 8:o.
- 46 Pontano, Giovanni. *Opera.* Venedig: Manuzio & Torresani, febr. 1513. 8:o.
- 47 Cicero, Marcus Tullius. *Epistolarum ad Atticum, ad Brutum, ad Quintum fratrem, libri XX.* Venedig: Manuzio & Torresani, jun. 1513. 8:o.
- 48 Alexander från Afrodiasias. *In topica Aristotelis, commentarii.* Venedig: Manuzio & Torresani, sept. 1513. 2:o.
- 49 Platon. Ἄπαντα τὰ τοῦ Πλάτωνος. *Omnia ... opera.* Venedig: Manuzio & Torresani, sept. 1513. 2:o.
- 50 Perotti, Niccolo. *Cornucopiae, sive linguae latinae commentarii ...* m.fl. verk av andra författare. Venedig: Manuzio & Torresani, sept. 1513. 2:o.
- 1514
- 51 Suidas. Λεξικόν [Lexikon]. Utg. Demetrios Chalkokondyles. Venedig: Manuzio & Torresani, febr. 1514. 2:o.
- 52 Cicero, Marcus Tullius. *De inventione.* m.fl. retoriska verk, inkl. den anonyma *Rhetoricorum ad C. Herennium lib. IIII.* Venedig: Manuzio & Torresani, mars 1514. 4:o.
- 53 *Scriptores rei rusticae. Libri de re rustica:* M. Catonis, M. Terentii Varronis, L. Iunii Moderati Columellae ... Venedig: Manuzio & Torresani, maj 1514. 4:o.
- 54 Hesychios från Alexandria. Λεξικόν. *Dictionary.* Venedig: Manuzio & Torresani, aug. 1514. 2:o.
- 55 Athenaios Naukratisest. Δειπνοσοφισταί. *Deipnosophistae.* Venedig: Manuzio, aug. 1514. 2:o.

- 56 Petrarca, Francesco. [*Sonetti et canzoni*]. Venedig: Manuzio, aug. 1514. 8:o.
- 57 Quintilianus, Marcus Fabius. *De institutione oratoriae*. Venedig: Manuzio & Torresani, aug. 1514. 4:o.
- 1515
- 58 Lucretius Carus, Titus. *De rerum natura*. Venedig: Manuzio & Torresani, jan. 1515. 8:o.

ALDUS MANUTIUS som dog för femhundra år sedan var den främste publicisten och boktryckaren under den venetianska högrenässansen. Han införde en mängd innovationer i boktryckarkonsten som fortfarande idag påverkar böckers utseende. Han uppfann kursiven, han utvecklade bruket av skiljetecken såsom semikolon och kommatecken. Han lät även utarbeta olika arter av grekiska, latinska och hebreiska typsnitt. Han var också en av de första boktryckarna att pu-

blicera utgåvor i mindre format (oktav) och till förhållandevis lågt pris och kan därmed sägas ha uppfunnit den moderna pocketboken. Böcker tryckta i hans tryckeri i Venedig, även kallade aldiner, anses äga en sällsynt skönhet och har varit mönsterbildande för senare tiders typografi. I sin publiceringsverksamhet ville Aldus lyfta fram det klassiska arvet och han gav ut ett betydande antal antika verk för första gången i tryckt form. Många av dessa texter, inte minst de grekiska, hade sedan länge fallit i glömska i Västeuropa och räddades härigenom till eftervärlden.

Internationellt har intresset för Aldus Manutius under 2015 varit mycket stort, se CERL:s webbplats, men i Sverige har oförtjänt lite gjorts för att uppmärksamma honom, trots att det finns all anledning att fira honom även här. Detta gäller inte minst med tanke på hans stora betydelse för hur böcker ser ut än i dag. Av denna anledning uppmärksammade Uppsala universitetsbibliotek den 9 oktober 2015 femhundraårsminnet av Aldus Manutius död med en bokutställning och ett symposium.

Utställningen på Carolina Rediviva belyste med exempel ur samlingarna Aldus Manutius betydelse för boktryckarkonstens utveckling i vidare bemärkelse. I samband med utställningsinvi- gningen hölls även ett halvdagsseminarium på biblioteket där inbjudna talare fördjupade bilden av Aldus Manutius ytterligare. Seminariet hade följande program:

- Laila Österlund, *UUB:s samling och presentation av utställningen*;
- Erik Hamberg, *Aldus Manutius – renässanshumanist och boktryckare*;
- Ingela Nilsson, *Manutius och den grekiska litteraturen*;
- Ulf Göranson, *Aldus Manutius och den praktiska pocketboken*;
- Håkan Lindström, *Det nya lärandet och typografins utveckling 1470–1530*.

– Det är med stor glädje som vi kan publicera några av dessa presentationer i *Biblis*.

LAILA ÖSTERLUND
KRISTER ÖSTLUND